

NETEIKTINI ŽODŽIAI ŽODYNE (DŽ₃) IR PATARIMUOSE (KPP₂)

Rengiantis leisti trečiąją „Kalbos praktikos patarimų“ (KPP) leidimą (antrasis išėjo 1985 m.), būtina atsižvelgti į trečiąją „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ (DŽ₃) leidimą (1993), kad tarp norminamųjų darbų nebūtų didelių prieštaravimų. KPP rengėjams ypač svarbūs turėtų būti DŽ₃ duodami neteiktini žodžiai ar reikšmės (su nuoroda *ntk.*). Pravartu panagrinėti, kiek DŽ₃ pateiktų tokių žodžių buvo įdėta į KPP₂, kada sutampa jų vertinimas, o kada skiriasi.

DŽ₃ su pažyma *ntk.* yra 265 žodžiai, kurie arba apskritai neteiktini bendrinei kalbai (dėl svetimės kilmės, netinkamos darybos ir pan.), arba nevertotini joje kokia nors reikšme. Atmetus tuos žodžius, kurie yra reguliarių tipų dariniai iš kitų neteiktinų žodžių (pvz.: *jumoras* ir *jumoristas*, *jumoristinis*; *muskulas* ir *muskulatūra*, *muskulingas* ir pan.), ši skaičių galima sumažinti iki 224. Pateiktoje lentelėje nurodyta, kokie žodžiai ir kiek jų vienodai ar skirtingai vertinama DŽ₃ ir KPP₂.

	DŽ ₃	KPP ₂		
	<i>ntk.</i>	<i>nevert.</i>	<i>geriau nevert.</i>	nėra
Svetimybės	127	47	14	66
Svetimos kilmės semantizmai	20	3	2	15
Savi semantizmai	33	13	13	7
Nevykę naujadarai ar vertalai	25	10	7	8
Netaisyklingos darybos žodžiai	11	—	8	3
Neteiktinos formos	8	—	—	8
Iš viso:	224	73	44	107

Kaip matyti, neteiktinų žodžių DŽ₃ nėra labai daug, bet beveik pusės iš jų KPP₂ nerandame. 44 žodžiai, DŽ₃ laikomi neteiktiniais, KPP₂ vertinami ne taip griežtai, t. y. pateikiami su nuoroda „geriau nevertoti“. Tik dėl 73 žodžių abiejų leidinių nuomonės sutampa – jie laikomi nenorminiais.

Didžiąją dalį DŽ₃ neteiktinų žodžių sudaro svetimybės – jų čia yra 127. Iš jų KPP₂ randame tik 61, – 47 svetimybės griežtai taisyklingos, o 14 patariama „geriau nevertoti“.

Svetimybės, kurios abiejuose veikaluose laikomos nenorminėmis, daugiausia yra skoliniai iš slavų kalbų ir vienas kitas skolinys iš kitų kalbų, į lietuvių kalbą patekęs taip pat per slavus: *bálkis, bóti, bujóti, chèkas, cibùlis, čemodānas, dabóti, dūmóti, juškà, knātas, kūkàlis, lātras, lenciūgas, makrūras* (KPP₂ *makrūzas*), *misingis, mòiva, mundštukas, nabāgas, nītas, pāpkē, pikšà, prōsas, pūndas, retēžis, rinkē, rùimas, salfētē* (KPP₂ *salfetka, salfietkē*), *slizikas, smākas, sosiskà, straūsas, šmōtas, šniūras, špilkà, špōkas, špōsas, šprīcas, štatīvvas, šturmuōtē* (KPP₂ *šturmovkē*), *trūsikai, ūbagas, uzbōnas, vaĩlokas, važnyčióti, vėlyti, zóvada, žiūrstas*. Šių žodžių nereikalingumas ir netikimas bendrinei kalbai abejonių, matyt, jau nekelia, nors DŽ₂ (1972) kai kurie iš jų (*čemodanas, knatas, kūkalis, misingis, mundštukas, papkē, pikša, pundas, salfētē, ruimas, slizikas, strausas, štatyvvas* – kaip matyti, dauguma ne slaviškos kilmės) dar nelaikyti neteiktiniais (daugelis pateikti su nuoroda žr.), o DŽ₃ jie vertinami griežčiau.

14 svetimybų, kurios KPP₂ vertinamos ne taip griežtai kaip DŽ₃, daugiausia ne iš slavų (išskyrus *gojū* ir *smalą*), o iš kitų kalbų atėję žodžiai: *bùkietas, cīnas, fálšas, gōjus, mankētas, maštābas, ripkà, ròlė, (2) sekretas, smalà, šlagbáumas, špūlė, štēpselis, štrīchas* (keturi iš jų – *gojus, ripka, smala* ir *šlagbaumas* neteiktiniais laikyti jau DŽ₂). Jie ne taip drąsiai buvo metami iš bendrinės kalbos, nes artimi tarptautiniams. Vadinasi, KPP₂ autoriai turėjo priešasčių griežtam jų vertinimui nepritari.

Net 66 (taigi kiek daugiau nei pusė) DŽ₃ nurodytos nevertotinos svetimybės KPP₂ apskritai nepateiktos. Tai, žinoma, nereikia, kad visus šiuos žodžius KPP₂ autoriai laikė norminiais, visiškai tinkamais vartoti. Jų neįtraukimo į KPP₂ priežastis, ko gero, yra kita – ribota leidinio apimtis. Tai pasakytina apie žodžius, kurie kaip nenorminiai jau buvo pateikti DŽ₂. Žodžiai, kurie abiejuose DŽ leidimuose laikomi nenorminiais, o į KPP₂ neįtraukti, yra palyginti retai ar siaurai vartojami ir bendrajai vartosenai nėra aktualūs: *ákse-lis, bakūžė, drigañtas, dūknos, kilbūkas, klýnas, laidōkas, liktōrius, mēzdrà (mēzdróti), pēčius, peĩsai, saidōkas, smičius, svietas, šėpà, šėtrà, šmūgelis, špižius, varsà, žėglis*. KPP₃ rengėjai turės spręsti, kaip su jais elgtis.

Kiek kitaip turbūt yra su tais žodžiais, kurie DŽ₂ buvo pateikti kaip galimi vartoti (nors dažnai su nuoroda žr.), o DŽ₃ laikomi

neteiktiniais. Daugumas jų į KPP₂, matyt, neįtraukta ne dėl retumo, bet dėl to, kad autoriai juos laikė tinkamais bendrinei kalbai (panašūs į tarptautinius). KPP₂ nėra šių žodžių: *bačkà, baidókas, dynýs, duèlis, fizkultūrà, (1) fòkusas, garnizònas, glánda, grédà, gréðas, kakalýs, kítas (kitúoti), kònusas, lampásas, lébauti, línzè, matròsas, mùskulas (muskulatūrà, muskulíngas), mužikas, pingpòngas, pláne-ris (planirúoti), pravoslávas, préslas, rádiasus, réčkà, rulètas, saidà, sètryti, šlángas, špingalètas, špiònas (špionážas), šplíntas, špùntas (špùntoblis, špuntuóti), štátas, trambúoti, transportýras, trotuáras, túrnikas, údyti, vazóti(s)*. Tiesa, negalima teigti, kad visus tuos žodžius KPP₂ autoriai laikė tarptautiniais. Tais pačiais metais (kaip ir KPP₂) išleistame „Tarptautinių žodžių žodyne“ kaip tarptautiniai pateikti tik 13 iš jų (*garnizonas, glanda, lampasas, línzè, muskulas, pingpongas, planiruoti, radiusas, ruletas, špionažas, špuntas, tram-buoti, trotuaras*). Sunku paaiškinti, kodėl žodžiai *duelis, matrosas, pravoslavas* ir pan. neįtraukti į KPP₂ kaip neteiktini. Juk jie gana dažnai vartojami. KPP₃ rengėjai šiuos skolinius (ar bent jau dažniau vartojamus) turėtų pateikti kaip nenorminius.

Bendrinei lietuvių kalbai neteiktinų DŽ₃ svetimybų, kurios nepateikiamos nei KPP₂, nei DŽ₂, yra vos keletas: *anemònè, feldšpátas, išákas, makrèlè, plíntusas, samánas, vindsèrfíngas*. Išties tai gana siaurai vartojami žodžiai (1972 m. kai kurie galėjo būti dar nelabai žinomi).

Atskirai nuo apskritai neteiktinų svetimybų reikia aptarti iš kitų kalbų atėjusius žodžius, kurie lietuvių kalbai reikalingi, tačiau vartojami netinkama reikšme. Tokių žodžių DŽ₃ yra 20, iš jų tik 5 pateikti KPP₂: *márké* „pašto ženklas“, *medauniñkas* „meduolis“, *natūralístas* „gamtininkas“ – kaip nevartotini tomis reikšmėmis (kaip ir DŽ₃); *kántas* „briauna, įsiuvas“, *sistemíngas* „nuolatinis, dažnas“ – kaip geriau nevartotini tomis reikšmėmis. KPP₂ nėra šių DŽ₃ pateiktų skolinių, nevartotinų kuria nors reikšme: (2) *bòrtas*, (2) *cèlè*, (5) *dískas*, (2) *gabarítas*, (2) *kapelà*, (3, 4) *magazínas*, (4) *natūrà*, (2) *paralèlè (paralelizmas)*, (5) *pártija, patrònas*, (2) *re-cidývas*, (2) *rinkà*, (2) *rozètè*, (2) *štánga*, (2) *triùfelis*.

Jie į KPP₂ galėjo būti neįtraukti dėl įvairių priežasčių: vienu neteiktinos reikšmės yra šalutinės arba retai vartojamos, pvz.: *celè* „laštelė“, *partija* „setas“, *rinka* „turgus“, kitų tos reikšmės galbūt laikytos teiktinomis, pvz.: *magazinas* „apkaba“, *patronas* „šovinys“,

recidyvas „atkrytis“. Tai patvirtintų ir „Tarptautinių žodžių žodynas“, kur beveik visos šios reikšmės nurodomos kaip vartotinos, išskyrus *celė, partija, rinka, štanga*, kurių reikšmės apskritai nenurodytos, o *rozetė* „šakutės lizdas“ nurodyta kaip neteiktina.

Dar vieną DŽ₃ neteiktinų žodžių grupę sudaro tie žodžiai, kurie nėra skoliniai, tik sudaryti nevykusiai, nelietuviškai, dažnai pagal kitų kalbų darybos modelius. Tai arba vadinamieji vertalai, arba šiaip nevykę naujadarai. Dėl šios grupės žodžių DŽ₃ ir KPP₂ skiriasi kur kas mažiau. DŽ₃ jų yra 25 ir net 17 įtraukta į KPP₂, iš kurių 10 nurodyti kaip nevartotini: *gėrbūvis, išsireiškimas, laisvanoris (laisvanoriškas), lėgsvara, pakol, pasėkà, savistovūs, užganėdinti, vienók, viršžmogis*, 7 pateikti kaip geriau nevartotini: *deltaspānis, priešpastatyti, skaitlīngas, skaitliūkai, súokalbis (súokalbininkas), taipōgi, žingeidūs*. Į DŽ₂ *deltaspānis* iš viso neįdėtas, *prišpastatyti* teikiamas kaip norminis, kiti žodžiai su nuoroda žr., taigi nė vienas iš jų dar netaisomas, todėl natūralu, kad ir KPP₂ autoriai griežtai nenorminiais jų nelaikė. Tokių netikusios darybos žodžių, kurių DŽ₃ neteikia vartoti ir kurie neįtraukti į KPP₂, yra aštuoni: *atilsinė, nuleistukas, pérpuolis, pūskolonijė, sāranga, sétanāgis, sviestāžuvė, šnekōrius*.

Yra lietuviškos kilmės žodžių, kurie neteiktini vartoti kuria nors reikšme. Ta reikšmė dažniausiai paimta iš kitų kalbų atitinkamų žodžių, o lietuvių kalbai nebūdinga. Iš 33 DŽ₃ pateiktų tokių žodžių 26 įtraukti į KPP₂ ir 13 iš jų, būtent: (2) *gimtas*, (2) *išmetinėti*, (3) *iššaūkti*, (3) *laukėlis*, (2) *sąstatas*, (3) *sėkantis*, (2) *stebėti*, (3) *susišaūkti*, (7, 8) *uždėti*, (2) *užmanyti*, (13) *užmėsti*, (2) *vieningas*, (2) *žinoti*, čia, kaip ir DŽ₃, pateikti kaip nevartotini atitinkamomis reikšmėmis.

Beje, DŽ₃ žodis *uždėti* neteikiamas tik reikšme „paskirti“, o KPP₂ kaip nenorminės nurodytos ir jo reikšmės „vilkti, mauti, auti“.

Kiti 13 šios grupės žodžių – *betařpis, dirbantýsis, neraminti, pasigėsti, plytà, prieinamas, saugyklà, statyti, stōvis, tamprūs, turtingas, tvėrti, virš* – KPP₂ nurodomi kaip geriau nevartotini tam tikromis reikšmėmis. Tiesa, žodžio *betarpis* reikšmė „tiesioginis“ DŽ₃ duodama su nuoroda žr., o KPP₂ pataria šio žodžio tokia reikšme geriau nevartoti. Žodžio *statyti* DŽ₃ neteikia vartoti tik reikšme „kurti“, KPP₂ ši reikšmė nurodyta kaip geriau nevartotina, bet

pateikiamos keturios kitos nenorminės šio žodžio reikšmės, apie kurias DŽ₃ neužsimena: „kelti (reikalavimą, uždavinį)“, „daryti, sudaryti“, „rašyti, žymėti“, „tiesti“. Žodžio *stovis* DŽ₃ vėlgi nurodo tik vieną *ntk.* reikšmę – „padėtis“, o KPP₂ nurodyta dar kita šio žodžio *ntk.* reikšmė – „būklė“. Prielinksnio *virš* DŽ₃ neteikia vartoti reikšme „daugiau kaip, per“, KPP₂ pataria jo nevertoti reikšme „aukščiau“ ir geriau nevertoti dar dviem atvejais – nusakant ypatybės ar būsenos viršijimą ir iškeliant reiškinio pirmenybę.

Iš lietuviškos kilmės žodžių, kurie DŽ₃ pateikti kaip nevertotini tam tikra reikšme, į KPP₂ nebuvo įtraukti septyni: (1) *bobūtė*, (2) *dienótvarkė*, (3) *iñdas*, (2, 3) *miglýnas*, (2) *sėkantis*, (5) *spindulýs*, (3, 4) *sutvėrimas*.

Dar keletas DŽ₃ pateiktų nenorminių žodžių yra netaisyklingos darybos. Šios grupės žodžiai *selekcioniėrius* (=selekcininkas), *pikiruoti* (=pikuoti), *voveruška* (=voveraitė) į KPP₂ nebuvo įtraukti, o *atliėti*, *geležinkeliėtis*, *kiniėtis*, *regionālinis*, *teorėtiškas*, *teorėtinis*, *triumfālinis*, *visaliāudinis* nurodyti kaip geriau nevertotini. Kai kurie iš jų turi nereikalingas priesagas (-al-, -et-), kitų darybai netinkamai panaudoti lietuviški afiksai. KPP₂ tokius žodžius pateikia ne pavienius, o visą tipą, tik dėl skirtingo įsigalėjimo sunku vienuodai juos vertinti (pavyzdžiui, formos *amoralinis* teikiama geriau nevertoti, o *realinis* yra norma).

Dar vieną nedidelę DŽ₃ neteiktinų žodžių grupelę sudaro netinkamos formos žodžiai (jų yra 8): *fōlga* (=folija), *jūmoras* (*jumorėskā*, *jumoristas*, *jumoristika*, *jumoristinis*) (=humoras...), *kakāo* (=kakava), *lumzdėlis* (=lamzdelis), *nuovalýs* (*panúovalis*) (=nuovolys), *sāmbai* (=sembai), *súominis* (=sominis), *úotas* (=otas). Šios netaisyklingos formos KPP₂ iš viso nepateiktos, panašių žodžių formų variantų šiame leidinyje beveik nebuvo dedama. Įdomu, kad DŽ₂ formos *nuovalys* (*panuovalis*) ir *uotas* buvo ne tik norminės, bet ir vienintelės. Dažniau vartojami žodžiai, kaip *jumoras*, *kakao*, į KPP₃ turėtų būti įtraukti.

Pagaliau dar reikėtų paminėti tokius atvejus, kai nesutampa DŽ₃ ir KPP₂ neteiktinų žodžių pakaitai, pvz.: *chekas* (DŽ₃ – *sidabrinė menkė*, KPP₂ – *jūros lydeka*), *pasėka* (DŽ₃ – *pasekmė*, KPP₂ – *rezultatas*, *padarinys*), *pikša* (DŽ₃ – *juodadėmė menkė*, KPP₂ – *juodalopė menkė*); dar žr. *gojus*, *moiva*, *skaitliukai*, *špilka*. Reikėtų manyti, kad DŽ₃, kaip vėlesnio leidinio, nurodytieji pakaitai yra

tikslesni, juos, ko gero, turėtų pateikti ir KPP₃ autoriai.

Matome, kad pagal bendrinei lietuvių kalbai neteiktinus žodžius KPP₂ ir DŽ₃ nemažai skiriasi. Didelė dalis DŽ₃ neteiktinų žodžių į KPP₂ apskritai nebuvo įtraukta. Vieni dėl to, kad retai ar siaurai vartojami, kita priežastis – aštuonerių metų laikotarpis, per kurį buvo apsispręsta, kad vienas ar kitas žodis (ar reikšmė) lietuvių kalbai nereikalingas ir neteiktinas. Taip reikia suprasti atvejus, kai žodis KPP₂ buvo pateiktas kaip geriau nevartotinas, o DŽ₃ nurodytas kaip neteiktinas. Šiais atvejais KPP₃ autoriai turėtų derintis prie DŽ₃. Žinoma, galima turėti argumentų ir tvirtai laikytis savo nuomonės, tačiau tai turi būti gerai pagrįsta. Nesutapimai su „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ trečiuoju leidimu pridarytų neaiškumų ir nereikalingų sunkumų.